

CB

04818

39

Aan de Bibliotheek der W. M.

v. d. S.

ISRAËLIETISCHE OUDHEIDKUNDE
EN ARCHAEOLOGIA SACRA.

R E D E

gehouden bij de aanvaarding van het ambt van hoogleeraar
in de Semietische Talen en Letteren
aan de Vrije Universiteit te Amsterdam,
op Donderdag 4 Mei 1905,

DOOR

Dr. C. VAN GELDEREN.

NEDERBRAGT & Co.,
WAGENINGEN 1905.

ISRAËLIETISCHE OUDHEIDKUNDE EN ARCHAEOLOGIA SACRA.

R E D E

gehouden bij de aanvaarding van het ambt van hoogleeraar
in de Semietische Talen en Letteren
aan de Vrije Universiteit te Amsterdam,
op Donderdag 4 Mei 1905,

DOOR

Dr. C. VAN GELDEREN.

NEDERBRAGT & Co.,
WAGENINGEN 1905.

*Hoogeerzame Heeren Directeuren onzer Vereeniging,
Hoogachtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool,
Hooggeleerde Heeren Hoogleeraren,
Zeergeleerde Heeren Doctoren in onderscheidene
Wetenschappen,
Weleerwaarde Heeren Bedienaren des Woords,
Weledele Heeren Studenten,
En voorts gij allen, die, van wat naam of rang
ook, herwaarts opkwaamt om deze plichtigheid
met Uwe tegenwoordigheid te vereeren,*

Zeer geachte en zeer gewenschte Toehoorders!

Het was op 22 September j.l., dat ik de eer had in het collegegebouw onzer hoogeschool mijne werkzaamheid als lector te beginnen met eene openbare les over „*Het Principium Theologiae in zijne beteekenis voor de Archaeologia Sacra*” ¹⁾. Voorzoover de korte tijd, waarover ik toen had te beschikken, het gedoogde, heb ik getracht de beteekenis van het principium theologiae zoo voor den omvang als voor den inhoud der archaeologia sacra na te gaan, waarbij alle nadruk viel op het theologisch karakter van genoemd vak. Daarbij konden slechts enkele punten

met eenige uitvoerigheid worden behandeld, terwijl andere alleen werden aangestipt. Met name was het de philologische wetenschap der Hebreeuwsch-Joodsche of Israëlitische archaeologie, welker bestaansrecht wel werd erkend, maar zoo, dat ze tegenover het theologisch vak der heilige oudheden al te zeer op den achtergrond geraakte. Het lag in den aard der zaak, dat hetgeen toen aangaande haar gezegd kon worden meer negatief dan positief was.

Deze omstandigheid wekte in mij het besef, dat ik ge-roepen ben thans het tweede deel te vervullen van eene dubbele, maar slechts half voltooide taak. Waar de nieuwe benoeming, door H.H. Directeuren op mij uitgebracht, mij met nieuwe banden aan onze litterarische faculteit verbindt, daar hield ik het voor gepast U ditmaal de philologische wetenschap der Israëlitische oudheidkunde nader te schetsen in hare relatie tot de theologische zuster-wetenschap der archaeologia sacra. Daarbij staan ze voor mijn geestesoog als tweelingen, elk met eigen beginsel en en eigen taak. Maar toch zoo, dat de eerste even afhankelijk is van de tweede als de tweede van de eerste. Waar ik dus tot u ga spreken over

Israëlitische Oudheidkunde en Archaeologia Sacra,

daar verzoek ik achtereenvolgens Uwe geëerde opmerkzaamheid:

- I voor het onderscheiden karakter van beide wetenschappen;
- II voor de wederzijdsche afhankelijkheid van beide wetenschappen.

I.

Het onderscheiden karakter van Israëlietische of Hebreuwsche oudheidkunde en archaeologia sacra is door de meesten van hare beoefenaars niet duidelijk aangewezen. De mannen, die na de reformatie de eerste samenvattende werken op genoemde terreinen schreven, stonden te zeer onder invloed van de nawerking der middeleeuwsche toestanden, om de grenslijn nauwkeurig te kunnen trekken. Onder de heerschappij der scholastiek waren theologie en dogmatiek nagenoeg identische begrippen. En deze vereenzelviging heeft zich na de reformatie geruimen tijd hierin gehandhaafd, dat elk hoogleeraar in de theologische faculteit zijn eigen college dogmatiek gaf. Wel kwam daarnevens velerlei andere theologische studie tot bloei. Maar ze werd door mannen van verschillende faculteiten beoefend. Zoo ging het ook met de stof, die de Israëlietische oudheidkunde en de archaeologia sacra gemeen hebben. Onder hen, die haar behandelden, was Bertramus jurist, en gaf zijn *De Politia judaica* ²⁾ uit op aansporing van Franciscus Rhoaldus, eveneens een rechtsgeleerde. Voorts was Sigonius ³⁾ een beoefenaar van de Grieksche en Romeinsche antiquiteiten, terwijl Goodwin ⁴⁾ theoloog was. En eindelijk werd het archaeologisch werk van Cunaeus met uitvoerige studiën vermeerderd door den geneesheer Goeree ⁵⁾. Waar zoo de archaeologische stof onder vrijwel denzelfden titel beurtelings door juristen, literatoren, theologen en medici werd behandeld, daar kan eene scherpe encyclopaedische grensbepaling moeielijk worden verwacht.

Doch er is meer. Het onderscheid tusschen de godgeleerde archaeologia sacra en de Israëlietische oudheidkunde met haar ethnologisch karakter zou allicht van den aanvang af duidelijker beseft zijn geworden, indien men zich nauwkeurig rekenschap had gegeven van de vraag, welke bronnen zoo voor de eene als voor de andere wetenschap in aanmerking komen. Maar dit deed men juist niet. Aanvankelijk bepaalde men zich practisch tot het onderzoek der Heilige Schrift. Zoo deed vooral Beza, die in zijne *Lex Dei moralis, ceremonialis et politica* ⁶⁾ niet anders gaf dan den tekst der wetten uit den Pentateuch, in zekere systematische orde gerangschikt ⁷⁾. Eveneens bepaalde zich Bertramus tot de bijbelsche stof, al gaf hij ook meer dan enkel eene reproductie van den tekst. Spoedig echter ging men ook elders lafenis zoeken voor den dorst naar archaeologische kennis. Lempereur, die in 1641 eene geannoteerde editie van Bertramus' werk uitgaf ⁸⁾, illustreerde zijn' commentaar met aanhalingen uit rabbijnsche geschriften. En reeds enkele jaren vroeger had Cunaeus in de voorrede van zijne *Respublica Hebraeorum* ⁹⁾ zich erop beroemd, dat hij door den secretaris der Staten van Zeeland, Borelius, in persoonlijke aanraking was gebracht met den Egyptischen rabbi Moses ben Maimon, naamgenoot van den beroemden wetgeleerde der twaalfde eeuw. Naast de rabbijnsche literatuur veroverden even spoedig Josephus en Philo zich eene plaats. Eerstgenoemde werd als getuige opgeroepen in den heftigen strijd van Drusius en Scaliger tegen den Jesuïet Serarius over de Joodsche secten ¹⁰⁾. Terwijl honderd jaar later het aan Philo toegeschreven boek *De vita contemplativa* aanleiding gaf tot den wel veel hoffelijker gevoerden, maar niet minder onverzoenlijken strijd

tusschen Bouhier en Montfaucon over de vraag, of de Therapeuten als Joodsche, dan wel als christelijke asceten moeten worden beschouwd ¹¹⁾).

Nu gold het wel onder de geleerden der zeventiende eeuw vrij algemeen als vanzelf sprekend, dat genoemde bronnen in waarde en autoriteit verre beneden de Heilige Schrift staan. Doch naar het schijnt was juist deze consensus oorzaak, dat aan nauwkeurige afbakening der hun toekomende plaats geen behoefte werd gevoeld. De strijd tusschen Reitzius en Hottinger over het gebruik der rabbijnsche literatuur ¹²⁾ was meer van practischen dan van principieelen aard. En met name werd verzuimd de bronnenquaestie verschillend te beantwoorden, naarmate het Israëlietische oudheidkunde of *archaeologia sacra* gold.

Zoo behoefde in de achttiende eeuw de rationalistische wetenschap geen' ernstigen tegenstand te duchten, wanneer ze Philo, Josephus en den Talmud als bronnen met de Heilige Schrift coördineerde, te minder, waar deze laatste den rang van *prima inter pares* ontving. Wel schijnt Faber tusschen bronnen en hulpmiddelen te onderscheiden, wanneer hij zegt ¹³⁾: „Ob ich und die gehörigen Quellen und Hülfsmittel zu dieser Arbeit gebraucht habe, werden eben diese Noten bezeugen". Doch of hij hiermede een principieel onderscheid tusschen de Heilige Schrift en de andere boeken op het oog heeft, mag voor 't minst twijfelachtig worden genoemd, wanneer men let op hetgeen er volgt: „Die vornehmsten Bücher dieser Art sind die Bibel selbts, nebst den alten Übersetzungen und Paraphrasen; dazu Philo und Joseph, der Talmud", enz. enz. Nog duidelijker wordt de coördinatie uitgesproken door Warnekros. Ten bewijze hiervoor zij 't mij vergund te herinneren aan het woord

dat ik van hem aanhaalde ¹⁴⁾ in mijne openbare les: „Ich brauche hier gar nicht zu untersuchen, ob dieses oder jenes Buch inspiriert oder canonisch sei, sondern es ist mir hinreichend wenn ich weiss es ist aus den grauen Alterthum“. Volkomen consequent zegt hij dan ook verder, dat de apocriefe boeken even gewichtig zijn als de canonicke, om daarmede voorts Philo, Josephus e. a. te coördineeren.

Deze practijk bleef in de negentiende eeuw langen tijd heerschen, zoo bij de Roomschen Jahn ¹⁵⁾ en Aug. Scholz, als bij de Protestanten Rosenmüller ¹⁶⁾, Pareau en Keil. De onderscheiding tusschen „Quellen und Hülfsmittel“ is bij Aug. Scholz ¹⁷⁾ evenmin principieel al bij Faber. Pareau ¹⁸⁾ noemt wel als praecipuus fons „Codex Sacer cum Veteris tum Novi Testamenti“. Doch hij coördineert daarmede onmiddellijk de Apocriefen des Ouden Testaments, Philo en Josephus, den Talmud, etc. En Keil ¹⁹⁾ wekt wel hope op zuiverder afbakening met zijne hoofdonterscheiding tusschen primaire en subsidiaire bronnen. Doch deze hope wordt spoedig teleurgesteld, wanneer men ziet, hoe onder zijne primaire bronnen de Heilige Schrift wel de eerste, maar niet de eenige plaats inneemt.

Nu was er inmiddels een ander proces ingetreden, waardoor de Heilige Schrift op den duur hare plaats als prima inter pares moest verliezen. Niet alleen boeken, maar ook monumenten en munten werden als bronnen der archaeologie naast haar gesteld. Dit nu had geene verdere principieele gevolgen, wanneer men met Rosenmüller, Aug. Scholz en ook Keil de schriftelijke bronnen in 't algemeen vóór de monumenten en munten plaatste. Doch reeds bij Jahn zien we deze orde grootendeels omgekeerd. Hij noemt

als Erkenntnisquellen der bijbelsche archaeologie: I de Heilige Schrift zelf; II oude gedenkteeken, ruïnen en opschriften; III oude munten; en pas onder No. IV seq. Josephus, Philo, etc. Blijkbaar stelde Jahn dus de monumenten en munten in beginsel boven de schriftelijke bronnen en liet hij alleen uit eerbied voor de Heilige Schrift aan deze de eerste plaats. Doch naarmate het naturalistisch beginsel doorwerkte, moest deze rangschikking immer meer als eene inconsequentie worden gevoeld. Zoo vinden we dan ook bij De Wette-Raebiger ²⁰⁾ de Heilige Schrift wel aan 't hoofd van de schriftelijke bronnen, maar teruggezet achter bouwwerken en munten. En eene dergelijke orde wordt sedert gevolgd, niet alleen door moderneren als Benzinger ²¹⁾ en Nowack ²²⁾, maar ook door mannen van meer orthodoxen huize als Strack ²³⁾ en De Visser ²⁴⁾. Al deze geleerden zijn van de coördinatie der Heilige Schrift met de andere zoogenaamde „bronnen” tot hare subordination voortgeschreden.

Dit verschijnsel moet nu van onze zijde temeer bezwaar uitlokken, waar de genoemde geleerden der negentiende eeuw allen hierin eenstemmig zijn, dat ze de archaeologie, 't zij ze haar als bijbelsche of als Israëlietische opvatten, in elk geval als eene theologische wetenschap beschouwen ²⁵⁾. Hadden in de zeventiende eeuw mannen als Voetius ²⁶⁾ en Calovius ²⁷⁾ zelfs de historie sacra buiten het eigenlijk theologisch kader geplaatst, waardoor huns ondanks mede de weg werd gebaad voor de heerschappij van het rationalisme, — nadat Schleiermacher de Heilige Godgeleerdheid uit het verval der Aufklärungs-periode had opgeheven, werd de expansie van het domein dezer faculteit weldra algemeen erkend. Doch waar Schleiermacher

en zijne volgelingen hadden verzuimd in herstel van het principium theologiae hun uitgangspunt te zoeken, daar kan het ons niet verwonderen, dat de vrucht van hun werk veelszins een tweeslachtig karakter droeg, gelijk zich duidelijk uitspreekt in het gezegde van Raebiger ²⁸): „Die hebräische Archäologie bildet einen Theil der exegetischen Theologie.” Daarin ligt tweeërlei samenkoppeling van ongelijksoortige grootheden. Niet alleen wordt de archaeologie een exegetisch vak genoemd (waarop we hier niet hebben in te gaan), maar bovendien verschijnt de Hebreeuwsche oudheidkunde als theologische disciplina. En als nu bovendien in zulk een theologisch vak de Heilige Schrift niet alleen den rang van principium unicum, maar zelfs dien van praecipuus fons verloren heeft, dan verstrikt men zich in zulk een warnet van contradicties, dat het vraagstuk van de onderscheiding tusschen Hebreeuwsche oudheidkunde en archaeologia sacra waarlijk urgent moet worden verklaard.

Hiermede is nu tevens uitgesproken, dat beide wetenschappen elkaar niet uitsluiten, maar nevens elkander recht van bestaan hebben. Dit vloeit voort uit het feit, dat de wetenschap te doen heeft met eene algemeene en met eene bijzondere openbaring, dat er in haar een principium generale en een principium speciale werkt. De Israëlietische archaeologie heeft natuurlijk evenzeer recht op wetenschappelijke behandeling als de oudheden van eenig ander volk, wat door niemand wordt betwist. Het feit, dat de kennis van Israëls antiquiteiten voornamelijk uit den Bijbel wordt geput, kan hierin geene verandering brengen. Doch wie nu voorts dezen Bijbel erkent voor wat hij naar het getuigenis van Christus en den Heiligen Geest is, wie hem

accepteert als het door Godzelf geïnspireerde document van de bijzondere openbaring, — die zal tevens het bestaansrecht moeten erkennen van eene bijbelsche oudheidkunde of *archaeologia sacra*. Maar beide staan dan in eene verschillende verhouding tot de Heilige Schrift en tot Israël. De Israëlietische oudheidkunde heeft de levensverhoudingen van het antieke, Palestijnsche Israël te beschrijven; en dat ze zich meer dan de archaeologiën van andere volken met de Heilige Schrift bezighoudt geschiedt alleen, wijl ze daar meer origineele stof vindt dan in alle andere bronnen te zamen, — evenwel met dien verstande, dat ze ook die andere bronnen in vollen zin als bronnen handhaaft. Maar de *archaeologia sacra* stelt zich ten doel de systematische, wetenschappelijke beschrijving van de duurzame levensverhoudingen, onder welke de bijzondere openbaring is geschied, zooals die levensverhoudingen uit de geïnscriptureerde openbaring zelve gekend worden. Voor haar is dus de verhouding tot Schrift en Israël juist omgekeerd als voor de Israëlietische oudheidkunde. Haar eigenlijk object van onderzoek is de archaeologische inhoud der Schrift, en ze heeft met Israël slechts te maken wegens de plaats, die het in de Schrift bekleedt. En wijl deze Schrift het principe is waaruit ze opkomt, moet ze tevens hare eenige bron wezen. Munten en bouwwerken, Mesa- en Siloahopschrift, Philo en Josephus, Apocriefen en Talmud zijn voor haar geene bronnen, maar slechts hulpmiddelen, om hare eenige bron te beter te verstaan.

Zietdaar met een enkel woord het gelijk bestaansrecht en het onderscheiden karakter van beide vakken U in de herinnering teruggeroepen. Het principium generale in de wetenschap eischt eene Israëlitische oudheidkunde, en het

principium speciale eene achaeologia sacra. Beide zijn uit God Almachtig, die dezelfde is in schepping en herschepping. Beider karakter is in Zijn' Raad bepaald. En dit hun onderscheiden karakter moest vooraf scherp in het oog worden gevat, zou hunne wederzijdsche afhankelijkheid naar waarde kunnen worden geschetst. Tot dit tweede gedeelte onzer taak gaan we thans over.

II.

Men zou uit hetgeen tot hiertoe gezegd is eene geheel valsche conclusie trekken, indien men meende, dat de beoefenaar der archaeologia sacra zich veilig met de Heilige Schrift, als met zijn boekske, in een hoekske kan terugtrekken, met geringschatting van de overige bronnen der Israëlietische oudheidkunde, die immers voor hem slechts hulpmiddelen zijn. Verre vandaar! De beide vakken, hoezeer formeel van elkander onderscheiden, zijn toch materieel voor een te groot deel identisch, dan dat ze elkaâr in de practijk zouden kunnen verwaarloozen. Ze zijn zoozeer van elkaâr afhankelijk, dat de beoefenaar van het ééne vak, zal hij zijne taak naar behooren vervullen, tevens voortdurend in het andere vak moet arbeiden. Al zijn monumenten, opschriften, munten en profane schrijvers voor den bijbelschen archaeoloog slechts hulpmiddelen, — dit ontslaat hem geenszins van de verplichting hunne waarde als bronnen voor de Israëlietische oudheidkunde grondig te onderzoeken, om zoo over hunne auxilaire waarde voor zijn vak zelfstandig te kunnen oordeelen.

Nu kan het gebeuren, dat hij op dit laatste punt tot

een grootendeels negatief resultaat komt. Zoo zal het b.v. gaan, wanneer hij studie maakt van de Joodsche numismatiek. Deze studie voert hem zoo goed als uitsluitend buiten het eigenlijk milieu van de bijzondere openbaring. Immers, de tijden zijn lang voorbij, dat de afkorting שר op sommige Joodsche sikkelen werd geïnterpreteerd als שרל דוד²⁹⁾ in plaats van שנת א־ב ע³⁰⁾. En de plaatsen uit Midrasch en Talmud³¹⁾, die munten toeschrijven aan Abraham, Josua, Saul, David, Salomo en Mordechai, dragen zoo duidelijk de kenmerken van valsch vernuft aan het voorhoofd, dat hun getuigenis ook van Joodsche zijde verworpen is geworden. In het hoofdvraagstuk der Joodsche numismatiek, de quaestie der dateering van de zilveren munten met het opschrift שקל ישראל of חצי השקל, ging onder de nieuwe geleerden³²⁾ niemand verder terug dan De Saulcy³³⁾, die deze munt plaatste onder Alexander den Groote³⁴⁾. Maar de gronden, waarop dit gevoelen steunde, waren te zwak om de critiek van Levy en anderen te kunnen doorstaan³⁵⁾, zoodat de strijd thans gaat over de quaestie of de sikkelen moeten worden geplaatst onder Simon Maccabaeus dan wel in den opstand onder Nero³⁶⁾. In welken zin nu ook dit pleit mag worden beslecht, in elk geval zijn de sikkelen ontstaan in eene periode, die niet onder het historisch, maar alleen onder het profetisch licht van de bijzondere openbaring valt. Daarentegen ontmoeten we in de canonieke boeken des Ouden Testaments alleen Perzische en mogelijk ook Grieksche munt³⁷⁾, terwijl in het Nieuwe Testament bijna overal de Grieksche en Romeinsche munten³⁸⁾ op den voorgrond treden. Doch al is dit resultaat ook negatief, het gaat er den beoefenaar der archaeologia sacra niet minder om aan.

Zijne hulpstudie op het gebied der Joodsche oudheidkunde vermeerderd hier zijne kennis van natuurlijke, nationalen achtergrond, waartegen het levensmilieu der openbaring van het vleeschgeworden Woord zich pas recht duidelijk afteekent. Van den Maccabeeschen tijd tot op Christus ziet hij Israels energie, zooals die zich in de munten uitspreekt, afnemen in zuiverheid en in kracht. De zilveren sikkelen, die gewoonlijk aan Simon Maccabaeus worden toegeschreven, spreken hem van een' tijd, waarin het theocratisch bewustzijn nog zoo krachtig was, dat het verbood den naam van den niet davidischen heerscher op de munten te slaan. Maar wat Simon niet deed, dat kan reeds zijn zoon en opvolger Johannes Hyrcanus zich op zijne koperen munten veroorloven. En met het theocratische verflauwt ook het nationale bewustzijn. Onder denzelfden Hyrcanus verschijnt reeds naast het Hebreeuwsche opschrift een Grieksch, om straks onder de Herodessen het Hebreeuwsche te verdringen. En had Herodes de Groote zich nog ontzien, de Joden te kwetsen door heidensche voorstellingen op de munten te doen slaan, zijne opvolgers breken ook met dezen schroom, zoodat het Joodsche muntwezen ten tijde van Christus zijn theocratisch-nationaal karakter zoo goed als geheel heeft ingeboet, om het pas in den grooten opstand opnieuw te vertoonen ³⁹).

Is reeds bij zulk een negatief resultaat de kennis der hulpmiddelen niet te onderschatten, nog minder mag dit geschieden, wanneer het onderzoek van de bronnen der Israëlietische oudheidkunde meer positieve gegevens voor de archaeologia sacra oplevert. Dit laatste is het geval bij de overblijfselen van bouwwerken, inzonderheid bij die van het oude Jeruzalem. Nog heden ten dage verheft zich daar

aan alle vier zijden van het Harâm-esch-scherif de reusachtige omvattingmuur ⁴⁰⁾ in Phoenicischen stijl ⁴¹⁾, door Josephus, althans wat de Oostzijde betreft, aan Salomo toegeschreven ⁴²⁾, en waarvan de vóór-exilische oorsprong nog nimmer op afdoende gronden is weerlegd ⁴³⁾. Het feit, dat deze muur in de bijbelsche berichten omtrent den tempelbouw niet wordt vermeld, laat zich gereedelijk hieruit verklaren, dat hij geen integreerend bestanddeel van het heiligdom vormde. Maar al wordt hij ook door geleerden als Rosen, Socin, Benzinger, Nowack aan Herodes den Groote toegeschreven, hierover zijn toch allen het eens, dat op dit plateau zoowel de eerste als de tweede tempel zich heeft verheven ⁴⁴⁾. Zoo biedt ons het Harâm althans één vast punt in het complex van quaesties, welke de topographie van het oude Jeruzalem oplevert. Niet alleen de ligging van het even quaestieuze als fameuze Tyropoeon-dal en van de Acra der Syrische onderdrukkers ⁴⁵⁾, maar ook die van Sion, de burg der Jebusieten en stad Davids ⁴⁶⁾ moet van hier uit worden bepaald. De Israëlitische oudheidkunde moet hier met al hare bronnen, profane zoowel heilige, nauwgezet arbeiden, zal de archaeologia sacra ooit tot zekerheid komen aangaande de ligging van de stad des grooten konings. Waar David zijn paleis heeft gebouwd, waar hij eene tent voor de ark heeft gesticht, en in welke richting ze vandaar werd opgevoerd naar Moria, welke de verhouding was tusschen Sion en den Tempelberg en tusschen beider heiligheid, — op al deze vragen zal de beoefenaar der archaeologia sacra slechts dan het antwoord kunnen geven, wanneer hij ook de profane bronnen der Israëlitische oudheidkunde even serieus onderzoekt als de Heilige Schrift, de eenige bron zijner eigene wetenschap.

Hoezeer ook de *archaeologia sacra* zijn eigenlijk vak is, hij zal zich voor eene wijle in even nauwe relatie moeten stellen tot de nationaal-israëlietische oudheidkunde. Al is ook het wezen zijner studie theologisch, hij zal gedurig als philoloog moeten optreden om tot wezenlijk wetenschappelijke resultaten te kunnen komen. Want de topographische gegevens der Heilige Schrift laten zich nimmer tot een duidelijk geheel vereenigen, wanneer ze niet worden toegelicht door de aanwijzingen van het eerste Makkabeënbboek en de beschrijvingen van Josephus in verband met de tastbare overblijfselen van het oude Jeruzalem. Alleen zoo kan de samenhang der verschillende quaesties worden ingezien ⁴⁷⁾ en de weg ter oplossing betreden ⁴⁸⁾.

Zoo is dan de *archaeologia sacra*, hoezeer ook in beginsel van de Israëlietische oudheidkunde onderscheiden, toch in de praktijk veelszins van haar afhankelijk. En deze afhankelijkheid kan ons waarlijk niet verwonderen, wanneer we denken aan den nauwen samenhang tusschen natuur en genade, tusschen schepping en herschepping, tusschen algemeene en bijzondere openbaring. Deze laatste grijpt in 't natuurlijk leven in waar 't haar behaagt, en neemt van dat leven een stuk in zich op. Maar het stuk natuurlijk leven, dat zoo tot een bestanddeel der bijzondere openbaring werd, verliest toch nimmer zijn' samenhang met het overig natuurlijk leven, dat zulk eene eere niet genoot, en kan buiten dien samenhang nooit ten volle worden verstaan. Het is dan ook voor de *archaeologia sacra* in 't minst geene oneere, wanneer we hare afhankelijkheid van de Israëlietische oudheidkunde ten volle erkennen. Integendeel, ze kan slechts in waarde stijgen, naarmate hare eenheid met andere wetenschappen helderder aan den dag treedt. Juist in die

eenheid openbaart zich de glorie van Hem, uit wien, door wien en tot wien alle dingen zijn.

Maar uit diezelfde eenheid vloeit dan voort, dat de Israëlietische oudheidkunde evenzeer van de *archaeologia sacra* afhankelijk is als omgekeerd; met andere woorden, dat de literarische wetenschap van de Hebreeuwsche antiquiteiten in sterke mate beheerscht wordt door de postulaten van het principium theologiae, en wel voornamenlijk door den regel: Wat door de Heilige Schrift als historisch wordt aangeboden, moet door de *archaeologie* als historisch worden aanvaard ⁴⁹). Want wat in theologicis waar is, kan in philosophicis niet valsch wezen. Al is voor de Hebreeuwsche oudheidkunde de Heilige Schrift eene bron onder de bronnen, ze kan toch ook in deze qualiteit nooit haar geheel eenig karakter verliezen. Want het is met het schriftgeworden Woord gelijk met het vleeschgeworden Woord. Waar de Christus bij zoo menige gelegenheid optrad eenvoudig als mensch onder de menschen, daar bleef hij toch immer de eeuwige Zoon Gods. En evenzoo, waar de Heilige Schrift optreedt als boek onder de boeken, als getuige onder de getuigen, daar blijft ze Gods Woord. Heeft ze eene eenige plaats als bron der *archaeologia sacra*, zoo komt haar deswege onder de bronnen der Israëlietische oudheidkunde de eerste plaats toe. En waar niet een schijnbaar, maar een werkelijk conflict wordt geconstateerd tusschen andere bronnen en haar, daar mag niet zij voor de andere bronnen, maar moeten de andere bronnen voor haar wijken.

Hiermede spreken we eene stelling uit, die *mutatis mutandis* onder alle richtingen wordt aanvaard. Toen verleden jaar de Straatsburger Egyptoloog Wilhelm

Spiegelberg eene studie in het licht gaf over Israëls verblijf in Egypte ⁵⁰), deed hij dit, gelijk een recensent ⁵¹) het uitdrukte, „unter gewissenhafter Anlehnung an die von den alttestamentlichen Forschern erarbeiteten Ergebnisse,” d. w. z. onder aanvaarding van de resultaten der thans heerschende Pentateuch-kritiek. Voor den modernen onderzoeker is dus de eerbiediging van het critisch credo eene conscientiezaak. En hieraan is geheel analoog wat we aantreffen bij de hedendaagsche Vermittelungstheologie. Zoo zegt Alfred Jeremias in de voorrede van zijn werk *Das Alte Testament im Lichte des alten Orients* ⁵²): „Der Verfasser dieses Buches steht der Tradition des Alten Testamentes mit einem Vertrauen gegenüber, das im letzten Grunde auf der religiösen Erkenntniss beruht: novum testamentum in vetere latet.” Zoo vinden we beide bij Spiegelberg en Jeremias een toepassen van het door hen gehuldigde theologisch beginsel buiten het eigenlijk theologisch terrein. Welnu, wat voor den moderne de conscientieuze erkenning der naturalistische critiek is, — wat voor den Vermittelungstheoloog het religieus vertrouwen in de oudtestamentische overlevering is, — dat is voor den Calvinist het even conscientieus vasthouden aan het principium theologiae. Zoo wordt bij anderen evenzeer als bij ons, maar ook bij ons evenzeer als bij anderen, het bekende woord bewaardheid: au fond de toutes les choses on retrouve la théologie.

Nu zou mogelijk iemand kunnen meenen, dat we hiermede terugnemen wat straks gezegd is, dat we ons schuldig maken aan de paradoxe handelwijze, om de profane bronnen der Israëlitische oudheidkunde, na hare waarde voor de theologie te hebben gehandhaafd, thans voor de philologie op den achtergrond te dringen. Doch dit is niet meer dan

schijn. Bij volstrekte eerbiediging van de autoriteit der Heilige Schrift zal de waarde der overige bronnen eer stijgen dan dalen. Dit geldt inzonderheid van Flavius Josephus. In den regel wordt zeer weinig gewicht gehecht aan hetgeen deze Joodsche geschiedschrijver mededeelt uit den tijd vóór de ballingschap, wijl men aanneemt, dat hij voor genoemden tijd geene andere bronnen had dan het Oude Testament zelf. Nu zal deze praemisse altoos nog bewezen moeten worden. Waarom zouden voor Josephus de bronnen gesloten zijn geweest, die weinige eeuwen te voren nog openstonden voor den auteur van de boeken der Chronieken, en waaruit deze zulke interessante bijzonderheden heeft geput als onlangs Spiegelberg gemeend heeft te kunnen aanwijzen? ⁵³⁾ Maar zelfs al zou het blijken dat Josephus betreffende den vóór-exilischen tijd geene andere bronnen heeft gehad dan het Oude Testament, ook dan nog mochten we hem niet op zij zetten in den waan, dat wij de archaeologische gegevens der Heilige Schrift beter kunnen beoordeelen dan hij. Al moet ook toegegeven, dat hij aan de bijbelsche verhalen veel heeft toegevoegd, wat eenerzijds uit nationale ijdelheid en anderzijds uit accommodatiezucht jegens zijne heidensche lezers moet worden verklaard, — hij geeft toch ook bijzonderheden, die in genoemde motieven geene verklaring vinden, en die ons (verondersteld dat het Oude Testament zijne eenige bron was) bij hem eene ernstige reflexie over de bijbelsche gegevens, in verband met hetgeen hijzelf gezien heeft, doen veronderstellen. Carl Mommert heeft voor enkele jaren in zijne *Topographie des alten Jerusalem* ⁵⁴⁾ doen zien, hoe sommige mededeelingen van Josephus eene zeer plausibele toelichting bieden op de verstrooide gegevens, welke het

Oude Testament verschaft aangaande het Jebusietische Jerusalem ⁵⁵). Bij dezen stand van zaken ziet men lichtelijk in, dat de archaeologische reputatie van Josephus het grootste belang heeft bij de handhaving van ons beginsel, dat de historische en oudheidkundige gegevens der Heilige Schrift per se betrouwbaar zijn. Wie den bodem ondergraaft, waarop Josephus doorgaans heeft gebouwd, doet hiermede vanzelf aan Josephus' naam afbreuk, ook daar waar hij het niet verdient.

Ook andere bronnen, bij welke aan afhankelijkheid van het Oude Testament niet kan worden gedacht, komen bij handhaving van het principium theologiae minstens even goed tot haar recht als op een afwijkend standpunt. Hiervan ten slotte een enkel voorbeeld. De Moabietische koning Mesa zegt in regel 8 van het bekende opschrift, dat Omri, resp. zijn volk, in Medeba heeft gewoond ⁵⁶) וְחָצִי יָמֵי בְנֵה אֲרָבֶעַן שָׁנָה (zijn dagen en de helft ⁵⁷) van de dagen zijner zonen, veertig jaar. In het oorspronkelijke zijn de uitdrukkingen „zijne dagen” en „zijne zonen” beide defectieve geschreven, de eerste als יָמָה, de tweede als בְּנֵה. Daar het nu evident is, dat hier de vorm יָמָה ⁵⁸) pluraliter moet worden opgevat als „zijne dagen”, zoo heeft de interpreet volle vrijheid met Nordlander ⁵⁹) ook de analoge vorm בְּנֵה te vertalen door „zijne zonen”, d. i. „zijne nakomelingen”. Doet men dit, zoo laten zich de veertig jaar, waarvan Mesa spreekt, zeer wel met de chronologie der Koningsboeken vereenigen, terwijl eerst dan conflict ontstaat, wanneer men met Smend en Socin ⁶⁰) בְּנֵה singularisch opvat, wat op zichzelf zeer wel mogelijk, maar toch in geenen deele noodzakelijk is.

De aangehaalde voorbeelden mogen volstaan om de wederzijdsche afhankelijkheid van Israëlietische oudheidkunde en archaeologia sacra toe te lichten. Deze afhankelijkheid is beide voor den theoloog en voor den philoloog van het grootste belang. Den theoloog herinnert ze er steeds aan, dat hij den blik niet mag beperken tot datgene wat zijn eigenlijk object van studie uitmaakt, maar dat hij zich bij zijn wetenschappelijk onderzoek op breede basis heeft te stellen. Terwijl er voor den philoloog eene gedurige herinnering in ligt, dat het principium theologiae ook hem een uitgangspunt voor zijne studie biedt. Eenerzijds de genade niet los van de natuur. Maar anderzijds de natuur niet los van de genade. Alleen waar dit dubbele beginsel wordt vastgehouden kan het ideaal van de christelijke universiteit verwerkelijkt worden. Dat beginsel wenschte ik in deze ure nogmaals uit te spreken. En waar ik de eere geniet als hoogleeraar mij te mogen verbinden aan de literarische faculteit onzer hoogeschool, daar is het mij eene behoefte vooral op 't laatste nadruk te leggen: De natuur niet los van de genade. Een philologische werkring als mij hier wordt aangeboden heeft de liefde van mijn hart. Doch ik stel er eene eere in mij bij dien arbeid te laten leiden, zij het ook meer zijdelings, door het beginsel dat mij als Christen van gereformeerden huize dierbaar is, en dat ik als theoloog dieper leerde indenken. Moge het God Drieëinig behagen daarover Zijnen zegen te gebieden, tot eere van Zijnen Naam in de universitas scientiarum.

Mijne Heeren Directeuren en Curatoren! In deze ure zie ik mij allereerst geroepen aan U eene oude schuld af te doen. Het is nu anderhalf jaar geleden, dat ik door de

samenwerking Uwer colleges werd verblijd met eene aanstelling als lector in het Hebreeuwsch en de bijbelsche archaeologie. Ik waardeerde dat voorrecht te meer, waar ik voor U een onbekende was, wiens wetenschappelijk werk tot op dien tijd een zoodanig specialistisch karakter droeg, dat het op practische bruikbaarheid voor vaderland en kerk geene aanspraak kon maken. Niettemin hebt Ge verwachtingen aangaande mij gekoesterd. En wanneer ik thans de hoop mag uitspreken, dat die verwachtingen aanvankelijk niet zijn teleurgesteld, zoo ontleen ik hiertoe de vrijmoedigheid aan het tweede blijk van Uw vertrouwen, dat mij in de jongstverloopen maand gewerd. Zoo beschouwd kan het feit, dat op mijne werkzaamheid als lector mijne benoeming tot gewoon hoogleeraar is gevolgd, mij eenerzijds bemoedigen. Maar aan den anderen kant stemt het mij tot diepen ernst, als ik zie op de zwaardere taak, die in de toekomst op mijne schouderen zal worden gelegd. Wanneer ik niettemin bij zorgvuldig wikken en wegen die zwaardere taak op mij durfde nemen, zoo geschiedde dit slechts in vertrouwen op Hem, die mij tot hiertoe heeft geholpen en mij ook hierna niet beschaamd zal maken.

Mijne Heeren Professoren! Ook bij het zien op Uwe achtbare rij bezielt mij in deze oogenblikken tweërlei aandoening. Let ik op de roemrijke loopbaan, die de meesten Uwer reeds achter zich hebben, zoo bevangt mij eene huivering bij de gedachte, dat ik voortaan Uw collega zal worden genoemd. Bij mijne aanstelling als lector was er voor mij iets geruststellends in, dat het „noblesse oblige” niet in zijne volle zwaarte op mij zou drukken. Nu hebt Ge er door Uw invloedrijk advies toe willen medewerken om deze verhouding te wijzigen. Ik herhaal het, dat kan

mij doen terugschrikken. Maar tegelijkertijd bemoedigt mij de gulheid, waarmede Ge mij in Uwen kring hebt opgenomen, de ingenomenheid, waarmede Ge mijne benoeming hebt begroet. Moge mij nu en steeds kracht worden geschonken om te beantwoorden aan de verwachtingen, die Gij getoond hebt in mij te stellen.

Hooggeleerde Woltjer, Nestor van onze literarische faculteit! Ik had nimmer het voorrecht mij in den gewonen zin des woords onder Uwe leerlingen te mogen tellen. Nimmer zat ik onder Uw gehoor in de collegezaal, en dit heb ik reeds voor vele jaren als een gemis gevoeld. Maar toch mag ik U mijn' leermeester noemen, waar Ge door Uwe *Latijnsche Grammatica* mij philologisch denken hebt geleerd en het stempel van Uwen geest op mijne wijze van studie gedrukt. Vergun mij U daarvoor te danken, evenals voor de waardevolle wenken, die Ge mij bij mijne werkzaamheid als lector wildet geven. Laat me U ervan mogen verzekeren, dat ik die wenken ook voor de toekomst op hoogen prijs stel.

Hooggeleerde Bavinck! Niet alleen de professor designatus, ook de philologiae doctor, ja ook de theologiae candidatus voelt behoefte in deze oogenblikken tot U inzonderheid het woord te richten. Wil mij vergunnen thans datgene uit spreken, waartoe mijne promotie in het buitenland mij niet de gelegenheid schonk. Het is nu bijna twaalf jaar, dat Ge op den loop van mijn leven een gezegenden invloed hebt uitgeoefend. Met heel een reeks van achtbare mannen, waaruit ik alleen mijn' hooggeschaten leermeester in de semitistische en oudtestamentische wetenschappen, Professor M. Noordtzij noem, hebt ge zes jaar lang aan mijne wetenschappelijke en practische vorming

willen arbeiden, zes jaren, die tot de allergewichtigste van mijn leven behooren. En toen mijn studietijd aan de Theologische School ten einde spoedde, hebt Ge mij onvermoeid het Excelsior toegeroepen, met raad en daad mij steunende. Moge onze God het U geven tot in lengte van dagen de gewenschte vruchten Uwer bemoeiingen te aanschouwen.

Hooggeleerde Biesterveld! Ontvang met uwen veeljarigen ambtgenoot mijnen dank voor den arbeid aan mij verricht. Gij hebt mij inzonderheid onderwezen in de koninklijke kunst van het woord. Doch daarbij hebt Ge niet verzuimd steeds den wetenschappelijken zin in mij aan te kweeken. Ook Uwe warme belangstelling verzelde mij bij al wat ik ondernam. En waar ik thans naast U word geplaatst, daar is 't mijne bede, dat er tusschen U en mij, als arbeiders op bibliologisch terrein, eene vruchtbare samenwerking worde gezien.

Mijne Heeren Studenten! De schoone en heerlijke roeping van hem, die zich in de tente der wetenschap mag terugtrekken, is U in de laatste jaren meer dan eenmaal op zoo uitnemende wijze geteekend, dat ik daarbij thans niet in den breede behoefte stil te staan. Hoe ik deze roeping opvat zal allerminst een geheim wezen voor diegenen onder U, die ik reeds eenigen tijd mijne leerlingen mocht noemen. En hierbij heb ik geene koersverandering in den zin. Niet tot een iurare in verba magistri, maar tot zelfstandige wetenschappelijke beoordeeling der gegevens op grond van de ons allen dierbare beginselen wensch ik u op te leiden. Daarbij mag ik het uitspreken, dat de gedachte voor u en met u te werken mij in de studie niet weinig bezielt en opscherpt, en dat temeer wanneer ik ook bij u liefde voor de semitistische, inzonderheid voor de oudtestamentische

wetenschap meen op te merken. Die liefde bij U te zien bloeien en wortelen en vrucht dragen zal mij steeds de grootste voldoening schenken. Doch ook waar uwe wetenschappelijke sympathiën zich naar andere voorwerpen uitstrekken, zal ik den omgang met U op hoogen prijs stellen. Want wat Gij bestudeert en wat ik onderzoek, behoort tot éénen kosmos, tot het werk van éénen God. Sta dan in den Naam van dien God ons aller hulpe. Schenke Hij mij bekwaamheid tot het zwaarwichtig ambt, dat ik in dit oogenblik op mij neem. Vervulle Hij van dag tot dag, van jaar tot jaar, van geslacht tot geslacht den wensch, waarin op dit oogenblik de bewegingen onzer harten zich vereenigen:

Vivat, crescat, floreat Academia libera nostra!

Ik heb gezegd.

AANTEKENINGEN.

1) Wageningen, Nederbragt & Co., voorheen „Vada”, 1904.

2) Bonaventura Cornelius Bertramus, *De Politia Judaica, tam civili quam ecclesiastica, secunda editio*. Genevae, apud Eustathium Vignon, 1580. — Aangaande Rhoadus zie de opdracht aan Theodorus Beza.

3) Caroli Sigonii *De Republica Hebraeorum libri VII variis annotationibus illustrati à Johanne Nicolai*. Lugd. Bat. apud Corneliū Boutestein, 1701.

4) Thomae Goodwini *Moses et Aaron, seu civiles et ecclesiastici ritus antiquorum Hebraeorum, ex idiomate anglico latine redditi à Joh. Henrico Reitzio, qui huic editioni sextae novas addidit animadversiones*. Bremae apud Phil. Godofredum Saurmann, 1722. — Eene nog latere bewerking van Goodwins *Moses et Aaron* is het werk van Joh. Gottlob Carpzov, *Apparatus historico criticus antiquitatum sacri codicis et gentis hebraeae*. Francof. et Lips. in officina Gleditschiana, 1748.

5) H. W. Goeree, *De Republiek der Hebreën*, vervolg op de drie boeken van den Heer Petrus Cunaeus. t'Amsterdam bij Wilhelmus Goeree, 1683. (De schrijver, die overigens ook Dr. theol. was, oefende de geneeskunde uit te Middelburg.)

6) [Genevae] apud Petrum Santandreamum (Pierre de St. André) 1577.

7) Het is karakteristiek voor Beza's nauwe aansluiting aan de Heilige Schrift, dat hij in de voorrede van genoemd werk de vraag opwerpt, of het wel geoorloofd is, de volgorde der wetten, zooals men die in den Pentateuch vindt, te veranderen.

Tegenover hen, die zich hierover bezwaard mochten gevoelen, beroept hij zich op het voorbeeld van Calvijn, waarbij hij vermoedelijk op diens evangeliën-harmonie het oog heeft.

8) B. C. Bertramus, *De Republica Ebraeorum, recensitus commentarioque illustratus opera Constant. Lempereur ab Oppijck. Lugd. Bat. ex officina Johannis Maire, 1641.*

9) Petri Cunaei *de Republica Hebraeorum libri III, Editio novissima. Lugd. Bat. ex offic. Elzeviriana, 1632.*

10) Men vindt de wederzijdsche strijdschriften bijeengevoegd in: *Trium scriptorum illustrium de tribus Judaeorum sectis syntagma in quo Nic. Serarii, Johannis Drusii, Josephi Scaligeri opuscula quae eo pertinent, cum aliis, juxtim exhibentur. Jacobus Triglandius J. F. J. N. Diatriben de Secta Karaeorum adjecit. Delphis apud Adrianum Beman, 1703.*

11) Pater Montfaucon publiceerde anoniem: *Le Livre de Philon de la vie contemplative, traduit sur l'originel grec, avec des observations, où l'on fait voir que les Thérapeutes dont il parle étaient Chrétiens. à Paris chez Louis Guerin, 1709.*

Later verscheen eveneens anoniem: *Lettres pour et contre sur la fameuse question, si les solitaires appelez Therapeutes, dont a parlé Philon le Juif, étaient Chrétiens. à Paris chez Louis Guerin, 1712.* — De middelste der drie brieven is van Montfaucon, de beide andere zijn Bouhier.

12) Zie hierover o.a. Reitzius' voorrede op den 6en druk van Goodwin (zie boven, noot 4).

13) Johann Ernst Faber, *Archäologie der Hebräer, I Teil. Halle 1773, Johann Jacob Curt.* — Zie de Vorrede.

14) Heinrich Ehrenfried Warnekros, *Entwurf der Hebräischen Alterthümer. Weimar, Hofmann'sche Buchhandlung, 1782. Zie het Vorbericht.*

15) Johann Jahn, *Biblische Archaeologie, 3 Th. in 5 Bdn. Wien, Wappler und Beck 1796—1805; 2e Auflage (onvoltooid) 1817—1825. Zie Vorläufige Kenntnisse, § 3.*

16) Ernst Friedrich Karl Rosenmüller, *Handbuch der biblischen Alterthumskunde, 7 Th. in 5 Bnd. (die alleen bevatten: Bibl. Erd. und Länderkunde und Bibl. Naturgeschichte).*

Leipzig, Baumgärtnersche Buchhandlung, 1823—1831. Zie Einleitung IV.

17) J. M. Augustin Scholz, Handbuch der bibl. Archäologie; Bonn, Adolphe Marcus; Wien, Carl Gerold, 1834. Zie § 4—8.

18) Jo. Henr. Pareau, *Antiquitas hebraica breviter discripta*, editio tertia. Traj. a. Rh. apud C. v. d. Post Jr. 1840. Zie blz. 2—4.

19) Carl Friedrich Keil, Handbuch der biblischen Archäologie, zweite Auflage. Frankfurt a. M., Heyder & Zimmer, 1875. Zie § 4.

20) W. M. L. de Wette, Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Archäologie, Vierte Auflage bearbeitet von Dr. F. J. Raebiger. Leipzig, F. C. W. Vogel, 1864. Zie § 5—11.

21) J. Benzinger, Hebräische Archäologie, Freiburg i. B. und Leipzig, J. C. B. Mohr, 1894. Zie § 3.

22) Wilhelm Nowack, Lehrbuch der Hebräischen Archäologie, 2 Bnd. Freiburg i. B. u. Lpzg., J. C. B. Mohr, 1894. Zie § 3.

23) F. W. Schultz, Israëlitische Archäologie, neubearbeitet von Strack, in Zöckler's Handbuch der theol. Wissenschaften. Band I, 1. Abt. Nördlingen, C. H. Beck'sche Buchh. 1889. Zie bl. 374.

24) Dr. J. Th. de Visser, *Hebreeuwsche Archaeologie*, 2 dln. Utrecht, Kemink & Zoon, zonder jaartal. Zie Inl. § 5.

25) Reeds de titelbladen wijzen dit uit. Van Roomsche zijde verscheen de *Bibl. Archäologie* van Peter Schegg (Freiburg i. B. Herder 1886—1888) in eene „Theologische Bibliothek.” En onder Protestanten van verschillende richting de *Hebr. Arch.* van Benzinger in een' „Grundriss der theol. Wissenschaften,” die van Nowack in eene „Sammlung theol. Lehrbücher,” die van Schultz-Strack in een „Handbuch der theol. Wissenschaften.” Terwijl op Nederlandschen bodem het werk van De Visser bestemd was om in de „Godgeleerde Bibliothek” dat van Keil te vervangen.

26) Kuyper, *Encycl. der H. Godgeleerdheid*, Deel I, bl. 170—171.

27) Kuyper, *Encycl. der H. Godgeleerdheid*, Deel I, bl. 180.

28) De Wette-Reabiger, Arch. bl. 1.

29) Zoo las in 1571 Azarja de Rossi, Meor Enajim, cap. 56, geciteerd door M. A. Levy op bl. 4 van zijne „Geschichte der Jüdischen Munzen“, Leipzig, Nies'sche Buchdr. 1862.

30) Dat de afkortingen (ש, שג, שב, שז) als jaartallen zijn op te vatten, blijkt o. a. uit de vergelijking met andere munten, die de aanwijzing שנת אהה voluit dragen.

31) Levy (a. w. bl. 159 seq.) citeert: Bereschith rab. cap. 39, Baba Kama 97 b, Sanhedrin 2, 3 en verklaart deze plaatsen uit woordspeling met מוניטא, Pl. מוניטין, dat zoowel met moneta als met monitum in verband kan worden gebracht.

32) De wetenschappelijke behandeling der Joodsche numismatiek wordt geacht te beginnen met Frans Perez Bayer, aartsdiaken van Valentia, die tegen O. G. Tychsen (Die Unächtheit der jüdischen Münzen mit hebr. und samar. Buchstaben bewiesen, Rostock 1779) de echtheid der Joodsche munten handhaafde (De Numis Hebraeo-Samaritanis, Valentiae Edetanorum, ex officina Benedicti Montfort 1781 en Numorum Hebraeo-Samaritanorum Vindiciae, ibidem 1790).

33) F. de Saulcy, Recherches sur la Numismatique Judaïque, Paris, Firmin Didot Frères, 1854.

34) De Saulcy verdeelt de Joodsche muntgeschiedenis in drie tijdperken:

Première Epoque: Monnaies autonomes frappées pendant le règne d'Alexandre le Grand (hertoe brengt hij de munten zonder naam van een' heerscher, waaronder de zilveren sikkelen behooren). — Deuxième Epoque: Monnaies des princes Asmonéens. — Troisième Epoque: Dynastie des Iduméens (hieronder begrepen de munten der keizers, van Barcochba en van Aelia Capitolina).

35) De Saulcy beroept zich op Josephus, Ant. XI, 8, 5 (ed. Naber, vol. III pag. 62 [337—339]). Doch daar is onder de privileges, die Alexander den Joden toestaat, van muntrecht geen sprake. Zie verder o. a. Levy, a. w. bl. 114. Volgens Schürer (zie de volgende aantekening) is De Saulcy later zelfs tot den tijd van Ezra teruggegaan. Maar de bewuste munten

zijn heele en halve sikkelen, terwijl in den Perzischen tijd de sikkels in drieën werd gedeeld. Zie Neh. 10 : 33 (St. Vert. vers 32).

36) Het komt hier voornamelijk aan op de quaestie, welke aera bedoeld is met de bovenvermelde aanduidingen שש, שש, enz. Plaatst men de sikkelen onder Simon Maccabaeus (gelijk de meesten doen, o. a. Frederic W. Madden in zijn standaardwerk: *Coins of the Jews, with 279 woodcuts and a plate of alphabets*. London, Trübner & Co., 1881), zoo is 't verder de vraag of de aera begint 143—142 v. C. of 139—138 v. C., waarvoor men zich successievelijk beroept op I Macc. 13 : 41 en I Macc. 15 : 1—9. De stand van 't vraagstuk werd in 1901 uiteengezet door Emil Schürer, (*Gesch. des Jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi* I³, bl. 761—765, Lpzg., Hinrichs) die de ingewikkelde quaestie met groote omzichtigheid en terughouding behandelt, maar overigens meent dat het gevoelen, als zouden de sikkelen tot den opstand onder Nero behooren, veld wint. Sedert echter heeft dit gevoelen weer veld verloren, doordien Théodore Reinach (*Jewish Coins, translated by Mary Hill, with an appendix by G. F. Hill*, London, Lawrence and Bullen, Ltd., 1903. bl. 12) het opgaf en met beslistheid de zilveren heele en halve sikkelen aan Simon Maccabaeus toeschreef op de volgende gronden: 1o. het archaisch uitzicht der munten; 2o. hun Tyrische standaard, die in 56 n. C. werd opgeheven en dus in 70 n. C. verouderd was; 3o. het feit, dat men nooit een' sikkels heeft gevonden, die overgeslagen is op eene Romeinsche munt; 4o. het voorkomen van een' sikkels met het jaartal 5, terwijl de opstand, die in September 66 triumfeerde, in September 70 werd onderdrukt, zoodat hier voor een vijfde jaar geene plaats is.

Misschien kan, afgezien van Reinachs argumenten, bij het beoordeelen der quaestie ook de volgende overweging eenig gewicht in de schaal leggen. De munten, die omnium consensu hetzij in den eersten, hetzij in den tweeden opstand moeten worden geplaatst (Schürer, t. a. p. bl. 765—772) dragen alle opschriften als *Ligullath Sion*, *Chêruth Sion*, *Ligullath Jisrael*, *Lechêruth Jisrael*, *Lechêruth Jerusalem*, waarom men ze ge-

zamenlijk als „vrijheidsmunten” qualificeert. Deze opschriften ontbreken echter op de heele en halve sikkelen, wat zeer moeilijk te begrijpen zou zijn in den eersten opstand. Maar het verklaart zich gereedelijk wanneer men de sikkelen plaatst onder Simon Maccabaeus, met dien verstande, dat men niet het jaar der Seleuciden 170 (= 143—142 v. C., zie I Macc. 13 : 41) maar 174 (= 139—138, zie I Macc. 15 : 1—9) als uitgangspunt der aera beschouwt. Immers, het Seleucidenjaar 174 was voor Israël geen jaar van feitelijke bevrijding, maar van voortgaande erkenning der bestaande vrijheid, uitgedrukt in de toewijzing van het muntrecht. En hiermede stemt de kalmer toon, die uit de heele en halve sikkelen spreekt, ten volle overeen. Beschouwt men daarentegen 't Seleucidenjaar 170 als uitgangspunt der aera, zoo past het ontbreken der vrijheidsopschriften reeds minder goed. Bovendien stuit men dan op 't hoofdbezwaar, (waarop ook Schürer t. a. p. nadruk legt) dat Simon juist met munten zou zijn opgehouden, toen zijn muntrecht officieel erkend werd. Reeds J. H. G. Greppo (*Esquisse de la monnaie chez les Hébreux*. Belley, 1837), die de aera der munten Ao. Sel. 170 liet beginnen, moest de gegrondheid van dit bezwaar erkennen.

37) De אֲרֶכֶּון in Ezra 8 : 27 herinnert aan δαρεϊκός, gelijk de דֶּרַכְּוֹן in Ezra 2 : 69 en Neh. 7 : 70—72 aan δραχμή doet denken. Toch vatten de meesten beide woorden op als δαρεϊκός. Zoo Pareau (a. w. bl. 331), Celestino Cavedoni (*Biblische Numismatik*, aus dem Ital. übersetzt von A. v. Werlhof, Hannover, Hahnsche Buchh. 1855—1856, Deel I bl. 88—91), Levy (a. w. bl. 20), De Wette-Raebiger (a. w. bl. 252), Keil (a. w. bl. 608), Madden (a. w. bl. 47), Schultze-Strack (a. w. bl. 385), Benzinger (a. w. bl. 194 en Herzog, *Real-Encyclopaedie* ³ VI bl. 480), Nowack (a. w. I bl. 211—212), De Visser (a. w. II bl. 101). Ook volgens Schegg (die a. w. 305 den אֲרֶכֶּון niet noemt) is דֶּרַכְּוֹן = δαρεϊκός. In geen geval hebben we bij deze woorden aan Joodsche munten te denken. De אֲרֶכֶּוֹן in I Chron. 29 : 7 zijn hieruit te verklaren, dat geldswaarde uit Davids dagen door den Chroniekschrijver is uitgedrukt in munt van zijn' tijd.

38) Men vindt de δραχμή (Lucas 15 : 8, 9), het δίδραχμον (Math. 17 : 24), den στατήρ (t. w. de tetradrachme Math. 17 : 27), den denarius (δηνάριον, passim), de as (ἀσάριον, Math. 10 : 29 Luc. 12 : 6), den quadrans κοδράντης Math. 5 : 26 Mrc. 12 : 42), het λεπτόν (Mrc. 12 : 42 Luc. 12 : 59 en 21 : 2). Hoewel onder de τριάκοντα ἀργύρια van Judas Iscariot (Math. 26 : 15 en 27 : 3—9) waarschijnlijk halve sikkelen zijn te verstaan, komt toch de naam σίκλος in het Nieuwe Testament nergens voor. De schaarschte van de sikkelmunt blijkt voorts hieruit, dat men de tempelbelasting betaalde met eene didrachme, welke den verschuldigten halven sikkels in gewicht aanmerkelijk overtrof (8.73 in plaats van 7.28 gram).

39) De vele afbeeldingen in het boven aangehaalde standaardwerk van Madden bieden voor dezen gang van zaken eene gedetailleerde illustratie.

40) Vooral onderzocht door Konrad Schick († 1902) en laatstelijk uitvoerig beschreven door Dr. Carl Mommert, Topographie des alten Jerusalem, Zweiter Teil, Leipzig-R., E. Haberland, (blijkens de voorrede 1903) bl. 60—130.

41) Georges Perrot & Charles Chipiez, Histoire de l'art dans l'antiquité. Tome IV. Paris, Hachette & Cie., 1887, bl. 273—275. Zie voorts aanteekening 43.

42) De verschillende berichten bij Josephus schijnen niet ten volle met elkander overeen te komen. Volgens B. J. V, 5, 1 (ed. Naber, vol. VI pag. 24) [185] τοῦ δὲ βασιλέως Σολομῶνος τὸ κατ' ανατολὰς μέρος ἐκτετρίχεν, [187] τετρίχοντες δ' ἐκ ὅλης τριγλὴ κύκλῳ τὸν λόφον εἰς ὃ μακροὶ μὲν ἐξανηλώθησαν αἰῶνες) heeft Salomo alleen de Oostzijde bemuurd en latere geslachten de drie andere zijden. Daarentegen ontvangt men uit Ant. XV, 11, 3 (ed. Naber vol. III pag. 379) [398] τοῦτον — t. w. den Tempelberg — ὁ πρῶτος ἡμῶν βασιλεύσας Σολομῶν, κατ' ἐπιφροσύνην τοῦ θεοῦ, μεγάλας ἐργασίας ἀπετείχετο μὲν ἄνωθεν τὰ περὶ τὴν ἄκραν ἀπετείχετο δὲ κάτωθεν ἀπὸ τῆς ὅλης ὅλης ἀρχόμενος, ἣν βαθεῖα περιθεῖ φάραγξ κατὰ λίβα) den indruk, dat

Salomo ook de andere zijden, althans de Zuidwestzijde, bemuurd heeft. Maar dit staat er toch niet uitdrukkelijk.

43) De verschillende steensoorten, waaruit de Harâm-muur bestaat worden door A. Socin en J. Benzinger in Baedekers „Palästina und Syrien“ (1897, geciteerd door Mommert, a. w. II bl. 66) aldus gekarakteriseerd: „Was das Material der Umfassungsmauer betrifft, so lassen sich vier Arten Bausteine unterscheiden: 1. geränderte Quadern mit rauher, unbehauener Aussenseite; 2. geränderte Quadern mit glatter Aussenseite; 3. glatt gehauene, aber nicht geränderte Steine; 4. gewöhnliches Mauerwerk aus unregelmässigen Steinen“. Terwijl men nu deze laatste soort aan den Mohammedaanschen tijd toewijst, bestaat er omtrent de eerste drie soorten belangrijk verschil van dateering. De derde soort wordt door Socin-Benzinger aangeduid als „mittelalterl. Teil der Harâm-Umfassungsmauer“ en toegeschreven aan Justinianus, door Mommert echter t. a. p. bl. 67) aan Hadrianus, omdat er van Hadrianus tot Justinianus geen vijand voor Jeruzalem heeft gelegen en de geschiedenis ook niets meldt van muurreparaties door Justinianus. Hoe dit zij, van meer belang voor de Israëlietische en de bijbelsche archaeologie is het verschil, dat bestaat omtrent de beide eerste steensoorten. Vrijwel is men het erover eens, dat ze tot ééne bouwperiode behooren en alleen tot decoratieve doeleinden elkander afwisselen. Maar tot welke periode behooren ze dan? Steunende op Josephus hebben archaeologen als De Wette—Raebiger (a. w. bl. 329—330), Dan. Bonifacius von Haneberg (Die religiösen Alterthümer der Bibel, München, J. G. Cotta'sche Buchh. 1869, bl. 218 seq.), Schegg (a. w. bl. 438) en ook, schoon minder beslist, Keil (a. w. bl. 133—134) den muurbouw aan Salomo toegeschreven, en evenzoo topographen als Robinson, Sepp (beide geciteerd bij Mommert, a. w. II bl. 113—114), Charles Warren (Underground Jerusalem, London, Richard Bentley and Sons, 1876, bl. 61) en vooral Mommert zelf (t. a. p. bl. 112—122). Daarentegen wordt de ommuring aan Herodes den Groote toegeschreven door G. Rosen (Das Haram von Jerusalem, 1866, bl. 1, geciteerd bij Mommert,

t. a. p. bl. 114), Nowack (a. w. II bl. 75), Socin-Benzinger (t. a. p.), Benzinger (Arch. bl. 236—238) terwijl ook Hermann Guthe (Herzog, Real-Encyclopaedie ³ VIII bl. 678) dit werk aan Salomo ontzegt. Meenen nu deze geleerden van Josephus te moeten afwijken, zoo kan niemand hun hiertoe het recht betwisten. Alleen blijft het dan raadselachtig, hoe Josephus, die zoo kort na Herodes leefde, geloof heeft kunnen vinden, wanneer hij aan Salomo toeschreef, wat Herodes in 't openbaar gedaan had. Wanneer echter Benzinger (Arch. t. a. p.) voor zijn gevoelen zich op Josephus beroept, zoo komt Mommert (bl. 115—120) hier terecht tegenop. En ook afgezien van Josephus komen mij de gronden, die Mommert voor den Salomonischen oorsprong der gerande steenen aanvoert, wel steekhoudend voor, n.l. 1o. beide soorten gerande steenen behooren tot den Phoenicischen stijl, wat bij Salomo zeer verklaarbaar is, terwijl bij bouwwerken, die zeker Herodiaansch zijn (b.v. het Herodion ten Z.-O. van Bethlehem) altoos de gladde steen voorkomt; 2o. aan den Z.-O. hoek van het Harâm heeft Warren Phoenicische schriftteekens ontdekt, wat met den Phoenicischen stijl der steenen overeenkomt. Het komt mij op grond van een en ander waarschijnlijk voor, dat we althans voor den oostelijken muur op Salomo moeten teruggaan. Gaarne zou ik echter gezien hebben, dat Mommert, wanneer hij (a. w. II 111—122) den geheelen muur aan Salomo toeschrijft, meer aandacht had geschonken aan de omstandigheid, dat dit niet overeenkomt met Josephus B. J. V t. a. p.

44) Mommert, het feit releveerende dat omtrent de identiteit van den Tempelberg geen twijfel bestaat, meende haar nogtans uitvoerig te moeten betoogen, overwegende dat het „für den Forscher sich jedoch geziemt, auch über unangefochtene Wahrheiten Rechenschaft zu geben” (a. w. II bl. 12).

45) Deze beide vraagstukken zijn geheel en al van elkaar afhankelijk. Josephus B. J. V, 4, 1 (ed. Naber, vol. VI pag. 17—18) zegt, dat de stad oorspronkelijk op twee heuvels (λόφοι) gebouwd was, gescheiden door eene kloof, die hij aanduidt als ἡ τῶν τυροποιῶν προσαγορευομένη φάραγξ reikende tot aan Siloah (καθ' ἣκει μέχρι Σιλωάμ). De eerste heuvel, waarop de Bovenstad

(ἄνω πόλις) lag, was veel hooger en in de lengte rechter dan de andere, die Ἀκρα heette en de Benedenstad (κάτω πόλις) droeg. Tegenover deze Acra, door eene andere breede kloof (πλατεία φάραγγι) van haar gescheiden, lag een derde, van nature (φύσει) nog lageren λόφος. Deze laatste was blijkens den samenhang ongetwijfeld de Tempelberg, want Josephus zegt verder dat de Hasmoneën de kloof hadden gedempt (ἐχώσαν), opdat de stad aan den tempel zou raken, en den Acra-top verlaagd, opdat de tempel daar bovenuit zichtbaar zou zijn (ὥς ὑπερφαινοίτο καὶ ταύτῃ τὸ ἱερόν). Men ziet, het groote zwak van deze beschrijving bestaat hierin, dat Josephus niet zegt in welke windrichting de beide kloven liepen, zoodat men ook niet weet, hoe de drie heuvels onderling georiënteerd waren. Ook zegt hij niet, of de drie heuvels op eene rij lagen, dan wel meer in een' driehoek, maar het eerste is toch 't waarschijnlijkste, daar hij speciaal zegt, dat de derde heuvel tegenover de Acra lag (τοῦτου δ' ἀντικρὺ τρίτος ἦν λόφος). Zoo laat Josephus plaats voor verschillende Tyropoeon-Acra-theoriën, waarvan deze drie de voornaamste zijn:

Eerste theorie: Volgens de meeste geleerden van onzen tijd is het Tyropoeon-dal identisch met El-Wad, dat heel de tegenwoordige stad ongeveer van Noord tot Zuid doorloopt. Dan moet heel 't stadsgedeelte ten Westen van El-Wad voor de bovenstad worden opgeëischt en blijft voor de benedenstad (Acra) alleen de Zuidelijke voortzetting van den Tempelberg beschikbaar, daar volgens Josephus ten Noorden van den Tempelberg de Nieuwstad (Βεζεθὰ, καινή πόλις, B. J. V, 4, 2, ed. Naber vol III bl. 19—20 [149—151]) lag. De gedempte πλατεία φάραγγι tusschen Acra en Tempelberg moet dan gezocht worden in een met puin gevuld dal ten Zuiden van het Harâm. Zie voor dit laatste Benzinger, Arch. bl. 43; Guthe in Herzog, Realencyclopædie ³ VIII bl. 685. Voorts wordt deze Tyropoeon-theorie aangehangen o. a. door F. Bovet (Reis door het Heilige Land, Leiden, D. Noothoven van Goor, 1862, Deel I bl. 218 seq.), Schultz-Strack (a. w. bl. 311), Mühlau (in Riehm, Bijb. Woordenboek; Utrecht, Kemink en Zoon, 1894, I bl. 948.

Dat bij identificatie van Tyropoeon-dal en El-Wad de Acra ten Zuiden van het Tempelplateau moet worden gezocht, is m. i. evident. Volkomen consequent oordeelt dan ook Guthe (t. a. p.): „Die Unterstadt oder Acra lag im Süden des Tempels.” Minder beslist zegt Benzinger (Arch. bl. 47): „Soweit unsre jetztige Kenntniss reicht, sprechen gewichtige Gründe dafür, dass sie im Süden des Tempels lag”. Maar bepaald inconsequent schijnt mij Bovet, wanneer hij zegt (t. a. p. bl. 223): „Ik ben vrij geneigd te gelooven dat Akra de kleine hoogte was, die ten N. W. van den tempel gelegen was en is, waar de weg der smarte begint.”

Tweede theorie: Volgens de toongevende onderzoekers van voor eene halve eeuw begint het Tyropoeon-dal nabij de Jaffapoort en loopt vandaar eerst naar 't Oosten, om zich vervolgens (samenvallende met den benedenloop van El-Wad) Zuidwaarts te wenden. Hierdoor wordt het terrein der Bovenstad naar 't Noorden scherp begrensd (ze valt nu samen met den zoogen. „traditioneelen Sion”) en moet ze een deel van haar gebied afstaan aan de Acra, die nu ten Westen van 't noordelijk gedeelte van het Tempelplateau komt te liggen, terwijl de bovenloop van El-Wad de *πλατεία φάραξ* tusschen Acra en Tempelberg wordt. Zoo hebben o. a. geoordeeld Ed. Robinson (Neue Untersuchungen über die Topographie Jerusalems, Halle 1847, bl. 7 seq.; Neue biblische Forschungen, Berlin 1857, bl. 270 seq.), De Wette-Raebiger (a. w. bl. 166—167), Warren (a. w. bl. 52 seq.). Ook De Visser (a. w. bl. 136) laat de mogelijkheid van dit gevoelen nog open, maar te oordeelen naar de keuze zijner uitdrukkingen helt hij meer tot de eerste theorie over.

Derde theorie: De Zwitsersehe predikantszoon en geneesheer Dr. Titus Tobler (1806—1877), een der zorgvuldigste onderzoekers van Jeruzalem, verwierp ook de gedeeltelijke identificatie van het Tyropoeon-dal met El-Wad, en zocht het eerstgenoemde (Zwei Bücher Topographie von Jerusalem, Erstes Buch, Berlin 1853, G. Reimer, bl. 33—39) in een smal dal, dat van Noord naar Zuid midden door den „traditioneelen Sion” loopt. Hij zegt

(bl. 35) „War die Oberstadt von der Unterstadt durch eine Thalung, die der Käsemacher, geschieden, so wissen wir, dass zwischen der West- und Osthälfte Zions ein heute noch beiderseits bis auf die Sohle mit Häusern besetztes Thälchen, welches mithin das Käserthal vorstellte, (Josephus zegt t. a. p. aan gaande het Tyropoeon-dal: εἰς ἣν ἐπάλληλοι κατέληγον αἱ οἰκίαι) sich hinzieht.”

Men ziet, hoe bij deze opvatting de ἄνω πόλις van Josephus wederom een gedeelte (ditmaal de Oostelijke helft) van haar terrein moet afstaan ten behoeve van de κάτω πόλις, die nu pas tusschen Bovenstad en Tempelberg komt in te liggen (Josephus, t. a. p. τοῦτου δ'ἀντικρὺ τρίτος ἦν λόφος). De πλατεία φάραγξ tusschen Acra en Tempelberg wordt nu niet de bovenloop maar de middenloop van El-Wad. Hier vond Tobler inderdaad een' dam tusschen beide heuvels, dien hij in den bovenloop van Ed-Wad tevergeefs zocht.

Hoewel Tobler als topograaf groot aanzien genoot, vond zijne theorie toch geene navolging, totdat de Silezische pastoor en ridder van het H. Graf, Mommert, in 1900 bijna heel het eerste deel van zijn „Topographie des alten Jerusalem” aan hare bevestiging wijdde. Uitdrukkelijk sluit Mommert zich bij Tobler aan, wanneer hij zegt (blz. 153): „Von allen Forschern, die sich bisher mit der Topographie der heil. Stadt beschäftigt haben, ist der Schweizer Arzt Dr. Titus Tobler der einzige, welcher mit feinem topographischen Verständniss und tüchtiger Lokalkenntniss die richtige und wahre Lage des Akrahügels herausgeföhlt hat.” Op zijne beide schetskaartjes (bl. 19 en 49) stelt Mommert zijne opvatting duidelijk voor, en doet zien hoe het dal tusschen Boven- en Beneden-Sion inderdaad, door zich lagerop meer Zuidoostwaarts te wenden, tegenover Siloah uitmondt.

46) De traditie plaatst, gelijk boven werd aangestipt, het Sion van II Sam. 5:7 (I Chron. 11:5) en I Kon. 8:1 (II Chron. 5:2) ten Westen van el-Wad. Aan den Tempelberg geeft ze, op grond van II Chron. 3:1, den naam Moriah. Deze traditie wordt nog gevolgd door Robinson (Palästina II, Halle 1841,

bl. 22—25; Neue Untersuchungen, Halle 1847, bl. 7; Neue bibl. Forschungen, Berlin 1857, bl. 269), Tobler (a.w. I bl. 35, 41 seq. II 3 seq.), De Wette—Raebiger (a.w. bl. 167), Haneberg (a.w. bl. 216), Keil (a.w. bl. 133), Warren (a.w. bl. 58 seq.), Schegg (a.w. 432), Bovet (a.w. I bl. 217) Mommert (a.w. I passim). Daarentegen zijn sedert het midden der 19e eeuw zeer vele geleerden van de traditie afgeweken en gingen Sion zoeken ten Oosten van el-Wad. Van deze Osthügel-Zion-Theorie bespreekt Mommert (a.w. I 189—242) de voornaamste vormen en citeert in den breede Caspari (bl. 190—199), von Klaiber (bl. 199—221), Joseph Lagrange (bl. 221—228), Baron von Alten (bl. 228—240). Ze wordt aanvaard in de archaeologiën van Schultz—Strack (bl. 311), Benzinger (bl. 44—45), De Visser (I bl. 138—141), voorts o.a. door Mühlau (Riehm, Bijb. Wbk, II 123) en door Guthe (t. a. p. bl. 675 seq.). De gronden voor deze antitraditioneele opvatting vindt men in 't kort aangegeven o.a. bij Benzinger (t. a. p.). Sommigen onder hare aanhangers houden den naam Moriah, niet voor historisch, maar voor eene specifiek-religieuse benaming van den Tempelberg. Zoo Benzinger, Mühlau t. a. p.

Aangaande den samenhang dezer Sion-Moria-quaestie met de Tyropoeon-Acra-quaestie, zie de volgende aantekening.

47) De Heilige Schrift biedt ons geene systematische beschrijving der ligging van Jeruzalem, maar alleen verstrooide gegevens. De naam Moriah komt slechts op twee plaatsen voor. In Gen. 22:2 moet Abraham Izaäk offeren op een' der bergen in het land Moriah. Daarentegen is in II Chron. 3:1 Moriah een enkele bepaalde berg, waar Salomo het huis des Heeren bouwt ter plaatse van Ornans dorschvloer. — Tallooze malen echter komt de naam Sion voor. Bij een onderzoek naar de beteekenis van dezen naam meende ik te moeten uitgaan van het prozaïsche en niet van 't poëtische spraakgebruik, daar dit laatste uitteraard meer ruimte biedt voor overdrachtelijke zegswijze en dat temeer, waar het in dit geval grootendeels van jongeren datum is dan het prozaïsche. Nu komt ook de naam Sion in de prozaïsche (historische) teksten des O. T. op niet meer dan twee verschil-

lende plaatsen voor en duidt aan de Jebusietenburg, later „de stad Davids” (II Sam. 5:7, par. I Chron. 11:5), vanwaar de ark des Verbonds wordt opgebracht naar den tempel (I Kon. 8:1, par. II Chron. 5:2). Overeenkomstig dit prozaïsche spraakgebruik komt nu „Sion” 1o. in een aantal poëtische plaatsen voor als berg: Psalm 48:3, 12; 78:68; 125:1; 133:3 (bergen Sions!) Jesaja 4:5; 10:12; 18:7; 29:8; 31:4; 37:32 (II Kon. 19:31) Jeremia 26:18 (Micha 3:12), 31:12; Klaagl. 5:18; Joël 2:32 (Obadja:17) Amos 6:1; Obadja:21; soms bepaaldelijk als heilige berg: Psalm 2:6; Joël 2:1, 15; waar Jahveh woont: Psalm 74:2; Jesaja 8:18; Joël 3:17; waar Hij regeert: Jesaja 24:23 Micha 4:7. Veel talrijker zijn echter 2o. de plaatsen, waar Sion niet als berg wordt aangeduid, maar veel meer als naam der stad Jerusalem is op te vatten. Uitdrukkelijk vindt men beide geïdentificeerd in Zefanja 3:16; terwijl Sion rechtstreeks eene stad wordt genoemd in Jesaja 33:20 en 60:14. Voorts moeten hiertoe gebracht worden zulke teksten, waar aan Sion de attributen eener stad worden toegekend, als inwoners: Psalm 9:15; 87:5; 126:1; 137:1, 3 (veronderstelt inwoners); 149:2; Hoogl. 3:11; Jesaja 1:8, 27; 3:16, 17; 4:3, 4; 10:24, 32; 12:6; 14:32; 16:1; 30:19; 33:14; 35:10 (par. 51:11); 37:22 (par. II Kon. 19:21); 46:13; 52:2; 61:3; 62:11; Jeremia 3:14; 4:31; 6:2, 23; 9:19; 50:28; 51:10, 24, 35; Klaagl. 1:6; 2:1, 4, 6, 8, 10, 13, 18; 4:2, 22; 5:11; Joël 2:23; Micha 1:13; 4:8, 10, 11; Zef. 3:14; Zach. 2:10; 9:9, 13; een heerscher: Ps. 146:10; gericht en gerechtigheid: Jesaja 33:5; poorten: Psalm 87:2; Klaagl. 1:4; torens: Psalm 48:13; steenen: Psalm 102:14 (cf. 15); Jesaja 28:16; fundamenten: Klaagl. 4:11, of ook waar 't heet dat Sion gebouwd wordt: Psalm 102:17; Micha 3:10. En verder ook zulke plaatsen, waar Sion in parallelisme staat met Jerusalem: Psalm 51:20; 102:22; 135:21; 147:12; Jesaja 62:1; 64:10; Zach. 1:14 (8:2); 1:17; met de steden van Juda: Psalm 69:36; Jeremia 4:5, 6; of met Juda: Jeremia 14:19. 3o. wordt Sion in een aantal plaatsen gepersonifieerd, met name in Jesaja 40—66, zeer sterk in Jesaja 40:9; en voorts Jesaja 41:27; 49:14; 51:3; 52:1, 7, 8; 59:20; 66:8;

alsmede Jesaja 34:8 Jeremia 30:17; Klaagl. 1:17; Zef. 3:16; Zach. 2:7; en enkele malen in de Psalmen 97:8; 129:5. Deze personificatie berust op de ook van elders welbekende figuur, waarbij de stad voor het volk genomen wordt. Zoo rechtstreeks in Jesaja 51:16. 40. eindelijk komt „Sion” voor als heiligdom (waarvan we ook sub 10. reeds voorbeelden vonden), waar Jahveh woont: Psalm 9:12; 76:3; 132:13; Jesaja 8:18; Jeremia 8:19; Joël 3:21; waarheen Hij na de ballingschap wederkeert: Zach. 8:3; waar Hij groot is: Psalm 99:2; waar Hij blinkende verschijnt: Psalm 50:2; om zich te openbaren in zegening: Psalm 128:5; 134:3; en in verschrikking: Jesaja 31:9; Joël 3:16 (Amos 1:2). Uit dit „Sion” zendt Hij zijnen Gezalfde den scepter: Psalm 110:2; en moet Israëls verlossing komen: Psalm 14:7 (53:7) 20:3; terwijl van daar de thora uitgaat: Jesaja 2:3 (Micha 4:2). Daarom zoeken de vromen den weg naar dit Sion: Jeremia 50:5; en gaan daarheen op: Jeremia 31:6; om er voor Gods aangezicht te verschijnen: Psalm 84:8; en Hem lof te zingen: Psalm 65:2.

Hiermede zijn alle oudtestamentische plaatsen, waar de naam „Sion” voorkomt, geclassificeerd. Resumeerende zien we, hoe de naam is overgegaan van een’ berg, resp. een bepaald stads-gedeelte, op de gansche stad en vandaar op volk en heiligdom. Van dezen laatsten overgang geeft Mommert (a.w. I bl. 196—197) eene verklaring, die mij zeer plausibel voorkomt. Hij wijst er namelijk op „dass in den Davidischen Psalmen, die ja abgefasst wurden, bevor ein Tempel auf dem Osthügel Jerusalems vorhanden war, überall da, wo von Zion die Rede ist, nur an das Heiligtum (die Lade des Herrn im heiligen Zelte) in der Davidsstadt gedacht werden kann, nicht aber an den späteren Salomonischen Tempel.” Waar de Davidische psalmen zoo diep in het volksleven wortel sloegen, daar is ’t niet te verwonderen, dat ook in de latere poëzie „Sion” als naam voor het heiligdom in gebruik bleef. Maar toch heeft dit gebruik zijne grenzen. Het is opmerkelijk, dat de naam „Sion” in de canonieke boeken des O. T. nergens wordt gegeven aan den Tempelberg als zoodanig.

Deze wordt in Jesaja 2:2 (Micha 4:1) aangeduid als „de berg van het huis des Heeren.” Doch daarbij vermijden beide profeten het gebruik van den naam „Sion”, welke pas tegen het einde van 't volgende vers voorkomt in parallelisme met Jeruzalem.

Maar wat in de canonieke boeken des O. T. niet voorkomt, dat vinden we wel in de apocriefen.

In I Macc. 4:36—38; 4:60 (cf. 6:5, 7, 26) 5:54; 7:33; 14:27 (cf. 14:48) is Sion niet synoniem met Jeruzalem, doch bepaaldelijk eene benaming van den Tempelberg. Dit „Sion” wordt cap. 10 : 11 uitdrukkelijk van de stad onderscheiden. En blijkens de geciteerde plaatsen moet ook aan dit „Sion” gedacht worden bij het ἄρα τοῦ ἱεροῦ in cap. 13 : 52 en 16 : 20.

Aangaande dit gebruik van den naam „Sion” in I Macc. is nu aanstonds duidelijk, dat het zich aansluit niet bij het prozaïsche, maar bij het poëtische spraakgebruik des Ouden Testaments, en dat het de verschuiving van het begrip „Sion” doorvoert tot een punt, waarop het in de canonieke boeken nog niet was aangekomen.

In II Macc. komt de naam „Sion” niet voor, en ook het Nieuwe Testament biedt voor ons onderzoek geene stof. Afgezien van eenige oudtestamentische aanhalingen vinden we daar den naam „Sion” alleen Hebr. 12:22 en Openb. 14:1, en wel in zoodanigen zin, dat er geene topographische conclusies uit kunnen worden getrokken.

Dat de naam „Sion” sedert Salomo's dagen uit het prozaïsche spraakgebruik verdween, zal mede hieraan moeten worden toegeschreven, dat hij verdrongen werd door de benaming „stad Davids”, welke tot na de ballingschap vrij geregeld in de historische teksten voorkomt, n.l.: II Sam. 5:7, 9; 6:10, 12, 16; I Kon. 3:1; 8:1; 9:24; 11:27 (met de parallele plaatsen uit Chronieken) II Chron. 24:16; 32:5; 33:14; Neh. 3:15, 16; 12:37. Afzonderlijk zij vermeld, dat in I Kon. 2:10; 11:43; 14:31; 15:8; 15:24; 22:51; II Kon. 8:24; 9:28; 12:21; 14:20; 15:7; 15:38; 16:20 (met de parallele plaatsen uit Chronieken); de „stad Davids” wordt genoemd als begraafplaats van alle koningen tot en met Achaz.

Gelijk de naam „Sion” zelden voorkomt in proza en veelvuldig in poëzie, zoo is het met de benaming „stad Davids” juist omgekeerd. Deze vindt men in poëzie alleen Jesaja 22:9.

Ter plaatse van deze „stad Davids” is nu volgens I Macc. 1:33 en 14:36 de Acra der Syriërs gesticht. Voorts heet de Syrische burcht geregeld Acra: I Macc. 3:45; 4:2; 6:18, 24, 26, 32; 9:52, 53; 10:6, 7, 32; 11:20 seq. en 41; 12:36; 13:21, 49, 50; ook nadat ze in handen der Hasmoneën is overgegaan: I Macc. 13:52; 14:7. Enkele malen wisselt de naam Acra met „stad Davids” af: I Macc. 2:31; 7:32.

Ik zie geen grond om te twijfelen aan de juistheid der opvatting van I Maccabeën, dat de Acra der Syriërs zou zijn gesticht ter plaatse van de „stad Davids”. Immers, deze benaming komt tot op Nehemia toe geregeld in de prozastukken des Ouden Testament voor, zonder dat er redenen zijn om hier eene dergelijke begripsverschuiving als bij den naam „Sion” aan te nemen. Daar nu Israël van Nehemia tot op den Maccabeeschen tijd nooit duurzaam buiten het bezit van Jerusalem is geweest, schijnt het niet te gewaagd, wanneer men aanneemt, dat de „stad Davids” in den Maccabeeschen tijd nog is bekend geweest.

Maar dan ligt ook hier het punt, waar de beide quaesties, in aant. 44 en 45 aangevoerd, met elkander samenhangen. Wie het Tyropoeondal met el-Wad vereenzelvigt, moet niet alleen de Acra, maar ook de stad Davids en voormalige Jebusietenburcht op den zoogen. „Oostheuvel” zoeken. En dit is inderdaad het geval, gelijk de vergelijking van aant. 45 met aant. 46 leert. Alleen Bovet is ook hier inconsequent.

48) In de ééne, samenhangende Tyropoeon-Acra-Sion-quaestie heeft schrijver dezes, bij alle terughouding, die den „vreemdeling in Jeruzalem” past, voor het gevoelen van Tobler en Mommert groote sympathie en wel op de volgende gronden:

10. Josephus (B. J. V, 4, 1) zegt niet van de Bovenstad, maar alleen van de Benedenstad alias Acra, dat de Tempelberg ertegenover lag. Dit nu past niet bij de opvatting van Warren c.s. noch bij die van Benzinger c.s., daar in beide voor-

stellingen ook van de Bovenstad gezegd kan worden, dat ze tegenover den Tempelberg lag. Maar het komt zeer goed overeen met de opvatting Tobler—Mommert, volgens welke de Benedenstad tusschen Bovenstad en Tempelberg in lag.

20. Deze ligging der Acra maakte haar bijzonder geschikt voor het doel der Syrische onderdrukkers: de tempelgangers te beloeien en den tempeldienst te beletten (I Macc. 1 : 33 seq.)

30. Josephus zegt niet van 't Tyropoeon, maar wel van de andere kloof, dat ze breed was, en hiermede stemt de theorie Tobler—Mommert overeen, welke het Tyropoeon noch geheel, noch gedeeltelijk in el-Wad zoekt, maar in eene thans nauwelijks herkenbare inzinking.

En voorts nog op de volgende gronden, welke echter niet tegen de opvatting Robinson—Warren, maar alleen tegen de Oostheuvel-Sion-theorie spreken:

40. Ook door de aanhangers dezer theorie wordt erkend, dat de ruimte ten Zuiden van den tempel wel wat klein was voor de vesting der Jebusieten. Zoo zegt Benzinger (Arch. bl. 44): „Mochte immerhin der Westhügel bequemer Platz für eine Burg bieten — für eine מִצְדָּה reichte auch der Platz auf dem Osthügel aus.” — Doch men bedenke, dat deze מִצְדָּה de hoofdplaats was van een' machtigen stam, die eeuwenlang aan Israëel het hoofd heeft geboden, en dat ze dus niet zoo mininaal mag worden gedacht.

50. De oudtestamentische bewijzen door Benzinger t. a. p. aangevoerd zijn niet steekhoudend. Hij zegt o. a. „Der populäre Name des Tempelbergs war Zion.” Maar het onderzoek van de oudtestamentische plaatsen, waar de naam „Sion” voorkomt, heeft ons reeds geleerd, dat deze bewering niet opgaat. Toch is het wel te begrijpen, dat mannen als Benzinger tot deze stelling komen. Het feit, dat de naam „Sion” menigmaal het heiligdom aanduidt, kan door hen moeielijk anders verklaard worden dan hieruit, dat dit de eigenlijke naam van den Tempelberg was. Wel geeft Mommert, gelijk we zagen, eene andere verklaring in het gebruik der Davidische psalmen. Maar

deze verklaring kan op het „religionsgeschichtliche” standpunt van Benzinger's geestverwanten bezwaarlijk worden aanvaard.

60. Benzinger legt t. a. p. ook hierop nadruk, dat men van de Davidsstad naar den Tempelberg „opging” (II Sam. 24:18), en daar nu de Westheuvel hooger is dan de Oostheuvel, zou dus de stad Davids alleen hebben kunnen liggen op den Tempelberg, ten Zuiden van den Tempel. Nu lazen we echter bij Josephus (B. J. V, 4, 1) dat de Tempelberg van nature lager was dan de Acra, en dat deze laatste door de Hasmoneën zooveel was verlaagd, dat de tempel erboven uit zichtbaar was. Wil Benzinger aan Josephus recht doen, dan zal hij dit op den Zuidelijken uitlooper van den Tempelberg moeten toepassen, wat groote topographische bezwaren zal medebrengen. En wilde men hiertoe evenwel overgaan, zoo werden nog slechts de kansen gelijk.

Want waar men ook Davids huis plaatst, in elk geval kan het niet gestaan hebben op den top van den heuvel, die later de Syrische Acra droeg, maar slechts op de helling, en wel beneden 't niveau van den Tempelberg. Hiermede komt overeen, dat volgens II Sam. 6:16 Michal door het venster den stoet kon zien, die met de ark in de stad Davids (I Chron. 15:29 tot aan de stad Davids) kwam. Dus was het paleis van David waarschijnlijk aan den stadsmuur gelegen, en deze moet reeds toentertijd noordelijker hebben gelopen dan over den top der latere Acra.

49) Zie mijne „openbare les”, bl. 21.

50) Wilhelm Spiegelberg, Der Aufenthalt Israels in Aegypten im Lichte der ägyptischen Monumente, Strassburg i. E. Schlesier u. Schweikhardt, 1904.

51) F. Schwally in de Theol. Literaturzeitung, 1904, No. 26.

52) Alfred Jeremias, Das Alte Testament im Lichte des alten Orients, Handbuch zur biblisch-orientalischen Altertumskunde, Leipzig, Hinrichs, 1904.

53) Wilhelm Spiegelberg, Aegyptologische Randglossen zum Alten Testament, Strassburg i. E. Schlesier u. Schweikhardt, 1904. — In dit geschrift bespreekt Spiegelberg op bl. 30—31

de לִיבִים סַכִּיִּים וכושִׁים, waarmede Sisak volgens II Chron. 12:13 tegen Rehabeam optrok. Dat het leger van Sisak, den Libyschen usurpator, in de eerste plaats uit Libyers bestond, kan niemand verwonderen, en ook de Ethiopische soldeniers zijn uit de Egyptische bronnen bekend. Maar wat zijn de סַכִּיִּים? S. denkt aan de *Tktin* *), die onder de „19e dynastie” als politietroepen voorkomen, en die volgens hem vermoedelijk een Libysche stam stam zijn. Den naam verklaart S. met Lefébure als volksnaam *Tk* *) met den berberschen meervoudsuitgang *ten*, en zegt dan verder: *Tk* *) ist hebräisch transkribiert סַך, davon ist die Nisbe סַכִּי gebildet mit dem Plural סַכִּיִּים wie עֲבָרִיִּים. Wordt dit vermoeden van S. bevestigd, zoo is het een blijk van de nauwkeurigheid, waarmede vreemde volksnamen zijn behandeld in de bronnen door den Chroniekschrijver gebruikt.

54) I bl. 18 seq.

55) Volgens Josua 11:13 heeft Israël onder Josua geene op heuvels gelegen steden verbrand dan alleen Hazor. Wanneer 't nu nogtans in Richt. 1:8 heet, dat Juda Jerusalem in 't vuur heeft gezet, zoo wil Mommert dit alleen van de Benedenstad verstaan, en vindt hiervoor steun in Josephus, Ant. V, 2, 2 (ed. Naber, vol. I pag. 290) [124] ἐπολιόρκουν Ἱερουσόλυμα. καὶ τὴν μὲν κάτω λαβόντες σὺν χρόνῳ πάντας ἔκτειναν τοὺς ἐνικοῦντας, γαλεπή δ' ἦν ἡ καθύπερθε αὐτοῖς αἰρεθῆναι τειχῶν ὀχυρότητι καὶ φύσει τοῦ χωρίου. [125] ὅθεν μετεστρατοπέδευσαν εἰς Χεβρώα. Hier kan men althans niet zeggen; dat Josephus 't bericht van Richt. 1:8 opsiert ter glorificatie van zijn volk, waar hij hun uitdrukkelijk alleen de verovering der Benedenstad toeschrijft.

Met deze opvatting van Richt. 1:8 stemt overeen, dat in II Sam. 5:6—9 (I Chron. 11:4—7) onderscheid wordt gemaakt tusschen (de stad) Jerusalem en de burg Sion, en dat de inneming van deze laatste eigenlijk het beslissende feit is. Deze situatie laat zich goed illustreeren door Josephus Ant. VII, 3, 1 (ed. Naber, vol. II pag. 96) [62] λαμβάνει κατὰ

*) De lezer gelieve onder de *T* een horizontaal streepje te zetten.

κοράτος τὴν κάτω πόλιν [63] ἔτι δὲ τῆς ἄκρας λειπομένης, enz. Hier wordt verondersteld, dat Israël in Davids dagen ook de Benedenstad weer kwijt was; wat met Richt. 19 : 12 overeenstemt. Voorts is op te merken dat Josephus hier de Bovenstad, als Jebusietische burg, ἄκρα noemt, welken naam hij in eene latere periode aan de Benedenstad, als Syrische burg, geeft. De 713 van II Sam. 5 : 8 wordt hier door Josephus opgevat als φάραξ, wat Mommert (t. a. p. bl. 67—68) verstaat van het Tyropoeon-dal tusschen Boven- en Beneden-Sion.

Is nu dit alles (wat mij niet onwaarschijnlijk voorkomt) juist, zoo moet hier even worden opgemerkt, dat het begrip „stad Davids” toch eenige verschuiving heeft ondergaan, schoon van veel minder ingrijpenden aard dan de verschuiving van het begrip Sion. Eenerzijds vloeit uit het gezegde voort, dat de Jebusietenburg, d. w. z. het ommuurde gedeelte hunner stad, dat oorspronkelijk (I Sam. 5 : 7, 9; I Chron. 11 : 5, 7) den naam „stad Davids” ontving, alleen de Bovenstad (Boven-Sion) omvatte. Anderzijds blijkt b.v. uit het feit, dat men van Davids huis „opging” naar Arauna's dorschvloer (II Sam. 24 : 18), dat de stad Davids daarna ook lagere, in casu meer oostelijke gedeelten moet hebben omvat. Dienovereenkomstig vat Josephus den in I Sam. 5 : 9 (I Chron. 11 : 7) vermelden bouw op als uitbreiding der vesting. Ant. VII, 3, 2 (ed. Naber, vol. II pag. 97) [66].... Δαυίδης δὲ τὴν τ' ἄνω πόλιν παραλαβὼν καὶ τὴν ἄκραν — hier de Benedenstad, wijl tegengesteld aan de Bovenstad — συνάψας αὐτῇ ἐποίησεν ἓν σῶμα καὶ περιτειχίσας ἐπιμελήτην τῶν τευχῶν κατέστησεν Ἰωάβον. Bij deze opvatting kon de Bovenstad naar David genoemd worden als haar veroveraar en de Benedenstad eveneens naar hem als haar bevestiger. Het laatste spraakgebruik treffen we aan in I Maccabeen.

Over de aangehaalde uitspraken van Josephus meen ik te moeten oordeelen als volgt: Ingeval hij geene andere bronnen had dan het Oude Testament, zoo verdienen ze gewaardeerd te worden als weldoordachte conjecturen van een competent beoordeelaar. Terwijl hare waarde nog aanmerkelijk stijgt, indien hij (wat volstrekt niet onmogelijk is) ze uit andere oude bronnen heeft geput.

56) De vorm וִישָׁב kan worden opgevat als Qal, Hiphil of Hophal. Franz Praetorius (Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellsch. 1905, Heft 1) wil haar liefst opvatten als Hophal: וִישָׁב, und es ward eine Besatzung hineingelegt. De verschillende lezingen geven zakelijk denzelfden zin.

57) Ik heb vooralsnog vastgehouden aan de gewone opvatting, dat הָצִי ook in 't Mesa-opschrift moet worden vertaald door „helft”. Hierbij dient echter vermeld, dat Hugo Winckler, Altorient. Forschungen II (1901) 403 seq. het opvat als „Einteilung, Betrag, Zahl”, en dat Ed. König, Neue Kirchl. Zeitschrift, 1904, bl. 985, hiermede instemming heeft betuigd onder toezegging van breedere bespreking der quaestie. Het toegezegde artikel is nog niet verschenen, maar Professor König heeft de goedheid gehad mij 11 April schriftelijk mede te deelen, dat hij aan zijn oordeel vasthoudt. Mocht deze opvatting van Winckler en König blijken houdbaar te wezen, zoo zal het gevolg zijn, dat niet de pluralische, maar juist de singularische opvatting van בָּנָה met de gegevens der Koningsboeken, inzonderheid met II Kon. 1 : 1, overeenstemt.

58) De lezing יָמָה is tegen Clermont Ganneau e. a. verdedigd door Rudolf Smend en Albert Socin, Die Inschrift des Königs Mesa von Moab (Freiburg i. B. 1886, J. C. B. Mohr), bl. 19, alsmede door K. G. Amandus Nordlander, Die Inschrift des Königs Mesa von Moab (Leipzig, W. Drugulin, 1896) bl. 12–13. Zie ook Fr. Buhl, art. Mesainschrift, in Herzog, Real-Encyclopaedie ³ XII blz. 655.

59) a. w. bl. 30–31.

60) a. w. bl. 13.

